

Sobre els estudis i edicions recents de literatura catalana del segle XIX. Notes per a una sinopsi

Josep M. Domingo
(Universitat de Lleida)

le XIXe siècle, qui a inventé notre esthétique
(P. Bourdieu. *Les règles de l'art*, 1992, p. 435)

I

Per començar: potser, entre d'altres precaucions, em convindria de dir que d'allò que tothom sap no cal parlar-ne massa. I tothom sap, en efecte, que el Col·loqui de l'any 84 és l'origen de la majoria d'iniciatives de recerca i estudi sobre la literatura catalana del segle XIX, i d'institucionalització de l'atenció a aquesta literatura (p. e. en forma de trobades acadèmiques i d'una societat d'estudiosos, la Societat Verdaguer). O potser més exactament: el Col·loqui va ser alhora un punt d'arribada de les recerques sobre el XIX de Joaquim Molas i el seu grup (per dir-ho aproximativament) i l'impuls cap al futur que representava, primer, incorporar l'atenció al XIX a les instàncies universitàries (vull dir comprometre-hi equips universitaris: com uns anys abans havia fet Vicens Vives amb la història de Catalunya); i, segon, focalitzar l'atenció en qüestions que adquiririen, en els anys immediats, un relleu determinant (la qüestió de la identitat de la Renaixença, els problemes de les edicions de textos literaris del XIX). Ara som en aquell futur projectat aleshores. I som en un punt que no té gaire a veure amb el de 1984, ni quantitativament ni (en molts sentits) qualitativament —pel que fa a la quantitat, l'aparició l'any passat d'un esbós de *Bibliografia sobre literatura catalana del segle XIX* ho prova a bastament (Domingo, Dasca, Verdaguer, 2003). O per dir-ho d'una altra manera, amb mots, de fa cinc anys, del mateix Joaquim Molas: «dins el sector de la literatura contemporània, comença a insinuar-se, gràcies, sobretot, al verdaguerisme, una nova especialitat, la del XIX».

I addueix tot seguit els noms de Ricard Torrents i Manuel Jorba (Molas, 1999: 153): una nòmina minimalista que no costa gaire d'incrementar amb plena justícia.

2

De què era punt d'arribada, el Col·loqui del 1984? De l'interès a corregir una determinada idea de la literatura del XIX: per dir-ho a grans trets, aquella que els mateixos protagonistes en van forjar i projectar. Una idea que, passada la tempesta del tombant de segle i, després, el purgatori noucentista, en els 30 es veia activada, sobretot, per les celebracions de l'anomenat primer centenari de la Renaixença, a l'entorn del 1933. Una idea presentista, immanentista, segons la qual els catalans, al XIX, hauríem viscut una mena d'epifania recondutora de la nostra història; o segons la qual la Renaixença fóra una mena de categoria espiritual encarnada en els catalans més que no pas un fenomen literari. O un còmode *deus ex machina*. Amb diferències, és la noció que divulguen Estelrich, Montoliu, Pere Coromines o Rovira i Virgili. O, més ençà, Ruiz i Calonja. O més ençà encara Tasis, en un llibret de 1967 que va merèixer una cèl·lula (quant a l'afer que ens ocupa) ressenya de Molas (1967).

Es tractava, com dic, de corregir-ho: la correcció havia de ser feta per mitjà de la recerca documental sistemàtica i de l'atenta lectura crítica, segons aquell pla d'alè historicopositivista que Molas exposà públicament en els articles de finals dels 60 que es convertiren en les «notes» d'*Una cultura en crisi* (1971). Una recerca i una lectura crítica de què encara no s'havia beneficiat el XIX. Un article, de fa gairebé trenta anys, de Manuel Jorba (1975: 88a) ajuda força a explicar la situació: es tractava de resoldre d'una vegada l'espera que la precarietat dels estudis aconsellava, o imposava, sobre l'ambició de bastir una síntesi competent sobre el XIX literari. L'espera que les històries de Rubió i Balaguer i de Riquer / Comas, interrompudes a les portes del XIX, feien ostensible.

El 1984, en el moment de convocar el Col·loqui, hi havia això al darre. Com he dit, era un punt d'arribada. I, en efecte, el programa final del Col·loqui (més que no pas la seva convocatòria, val a dir) reflectia amb claredat especialment l'interès a omplir buits en el coneixement de la història literària del nostre XIX —l'interès a tancar-ne la cartografia.

Perquè ara no es tracta d'això, passo per alt el seguiment dels episodis que van seguir el Col·loqui del 84 i que hi són connexos: el volum VII de la *Història* de l'Ariel (Molas, 1986); els cinc col·loquis sobre Verdaguer (de 1986 a 2002); la creació de la Societat Verdaguer, constituïda el 1991; els onze volums de l'*Anuari Verdaguer*; les activitats de l'Any del Segle Romàntic, el 1995 i 1996; els altres col·loquis i jornades d'estudi a banda dels verdagueristes; la celebració de l'Any Verdaguer, el 2002; en fi, l'augment espectacular de la recerca, els estudis i les edicions sobre la literatura del XIX. Doncs bé: comptant tot això, on som, ara? Què creiem saber, ara, del XIX? O com ens interessa explicar, ara, el XIX?

a) La hipòtesi de la continuïtat.

Diria, en primer lloc, que ens interessa explicar-lo des d'una diguem-ne hipòtesi de la continuïtat amb el que precedeix, en coherència amb el que ens expliquen els historiadors com Pierre Vilar, Josep Fontana o Ernest Lluch. Ens interessa explicar la literatura catalana del XIX des d'un principi de continuïtat amb la literatura anterior, amb la literatura de l'època moderna, el millor coneixement de la qual no fa sinó ratificar la validesa d'aquesta hipòtesi. És una idea sobre la qual ha treballat brillantment Rossich,¹ però de la qual ja va avisar Rubió i Balaguer: «sense el contingut cultural del nostre set-cents no s'explicarien moltes de les característiques de la primera meitat del vuit-cents» (1954: 71); i, encara, la mateixa militància renaixencista no era sinó l'actualització del «sentiment de diferenciació que, més o menys somort, va actuar sempre a la nostra història» (1970: 278).

Historiadors com Fontana (1988) i Fradera (1992) no han deixat d'insistir-hi tot referint-se explícitament a l'esfera de la cultura —per bé que de manera parcial: només al·ludint a la continuïtat de la cultura popular.

b) La perspectiva «sistèmica». La idea de camp literari.

Dins aquest *continuum*, la recomposició de l'espai social després de la crisi de l'Antic Règim, l'especial valor simbòlic de les lletres en la nova esfera pública (aquella que configuren el liberalisme ascendent i la inci-

1. Quant al País Valencià (Simbor Roig, 1996: 15-16).

piet societat urbana i industrial) defineixen, acoten, l'espai literari com un àmbit singular de competició personal i simbòlica; com un «sistema» en què els textos són objectes funcionals. S'hi concreta, en l'espai literari, a partir dels 30 i 40, «un procés de selecció de les línies i dels materials amb els quals havia de bastir-se la cultura catalana moderna [per «contemporània»]» (Fradera, 1992: 32); és a dir, «una tradició literària, una autèntica *tradició selectiva*, per a emprar la definició de Raymond Williams, que s'anà constituint pas a pas [...], i que inclourà posicions estètiques i ideològiques no necessàriament coincidents» (*ibid.*: 129).

De la pugna en resulta la definició d'una zona de consens: aquella que vindica i patrimonialitza els «records» i les «belleses» del passat autòcton com a vast paisatge moral del gran esforç d'integració i de creació d'una «imatge nacional» que fóra la Renaixença (Castellanos, 1997: 138). Records i belleses que són, de manera protagonista, no cal dir, els medievals, en una usual i particularment afortunada floració d'aquelles «preferències pel primitiu» (Gombrich, 2002) que promou el romanticisme: és Piferrer, és Cortada (Ghanime, 1995), és (tàcitament) l'Aribau de les trobes a la pàtria. Però també el Rubió i Ors editor de Pere Serafi i Francesc V. Garcia. O la *Revista de Catalunya* de 1862.

I, finalment, el consens sobre el valor del patrimoni infla la reconsideració del valor del català: de la llengua d'aquell passat patrimonialitzat —d'aquesta llengua que, en efecte (per dir-ho a la manera d'Adolf Blanch), «parla de reis, de trobadors, de savis». Fins acabar consolidant la possibilitat efectiva (amb les reserves del cas) d'una nova literatura culta en català, amb uns seus exclusius ritus, institucions i mercat (Marfany, 1992: 908). Cosa que no entra en contradicció ni amb la creixent difusió social de l'espanyol (amb la convicció plena de les elits locals de la conveniència que sigui així: a recordar, p. e., el *Proemi* de la *Gramàtica catalana castellana* de Pers i Ramona, 1847), ni amb la consolidació d'unes grans indústries periodística, editorial i teatral en castellà, que enrolen un nombre considerable de renaixencistes.

c) *La idea de Renaixença.*

A què caldria anomenar, doncs, Renaixença? Hi ha (com resumia Marfany [1992]) la possibilitat del sentit ampli i la del sentit restringit: o bé en diem a l'esmentat procés de selecció, que cristal·litza els darrers 30 i primers 40 i es manté fins als 70, o bé, estrictament, a la literatura culta

en català que en surt refundada i institucionalitzada (els Jocs Florals) i pensada amb ambició i en termes de compleció (La Jove Catalunya). Marfany i Rossich sembla que preferixen restringir el concepte al moment precís en què aquesta institucionalització és operativa. S'hi guanya la claredat de significar que la societat literària dels 60 i 70 no és la mateixa que la dels 30 i 40. Però retreuria que aquesta opció explicativa (si més no tal com ens ha estat exposada fins ara) té l'inconvenient, al meu parer, de desdibuixar (de negligir) determinats episodis de la història literària local. P. e., amb tantes reserves com vulguem, el «programa» del *Pròleg* de Rubió i Ors de 1841, o l'operació tan calculada de 1842 que acaba premiant el *Roudor de Llobregat* (Domingo, 2003). No sé com n'hem de dir, d'aquests episodis (si *prerenaixencistes*, o *antecedents* del renaixencisme, etc.), però em sembla clar que es tracta d'accions deliberades per fundar i justificar una pràctica literària culta en català —i a la moda, és a dir, competitiva. I, sobretot, tenen en comú de ser elements ja inserits en el discurs característic, medul·lar, del renaixencisme i de la seva literatura, d'aquell intens diàleg amb el passat per, alhora, reconfigurar la identitat i projectar el futur.

d) *La literatura de la Renaixença.*

La literatura en català que promou aquest discurs renaixencista és font abundosa d'equívocs causats tant pel mal de l'anacronisme com per una consideració simplista de les relacions entre la literatura i la societat. En efecte, es tracta d'una literatura, en un principi, en el sistema en què irromp, marginal i exotitzant. Perquè, com ha precisat Rossich (1990: 56), la literatura culta en català és aleshores intal·lada en un procés diglòssic que la duu a la simple liquidació. En són, de marginals, sense dubte, Aribau, Pere Mata, la traducció de Cortada de *La noia fugitiva*, els mateixos poemes de Rubió i Ors al *Diario de Barcelona*, etc.: són, en efecte, textos conjunturals. Allò que de debò actua sobre Rubió (segons podem llegir en unes seves inèdites notes autobiogràfiques) és l'ascendent d'*El Artista*, la revista madrilenya del 35-36, i un moviment d'emulació de Manuel Milà, d'Illas i Vidal i de Piferrer:² és «sin sospecharlo» que el seu *Pròleg* de 1841 esdevé una fita en «la historia de nuestro renacimiento».³

2. Ms. sense títol, Arxiu Rubió, f. 2v.

3. *Ibid.*, f. 3v.

Però diria que ens equivoquem si projectem aquesta condició de conjunturalitat més enllà dels 30 i 40. Unes dècades després veiem la literatura catalana no pas ignorada o relegada, sinó integrada en les pràctiques mundanes i convertida en objecte d'atenció i de negociació.

Quin era, doncs, el relleu social, la capacitat d'impacte, d'aquesta literatura? Un historiador, el 1990, alertava els seus col·legues en aquests termes: «Els estudiosos de la literatura ens han volgut fer creure en la importància cabdal de la producció literària en català, quan aquesta literatura socialment era minoritària, i la seva influència reduïda» (Riquer, 1990: 105). Val a dir que tot sovint els historiadors queden desconcertats davant l'escàs «efecte de realitat» de les ficcions literàries catalanes del XIX: com si això les deslegitimés literàriament, com si això n'anul·lés qualsevol capacitat d'incisió, com si el vincle entre la literatura i la societat no pogués realitzar-se (i enlluernadorament i tot) en certes operacions estilístiques, o en el recurs a certs gèneres, o en l'obstinació en certes litúrgies (Mainer, 1988, cap. 11). I, d'altra banda, ¿que potser la feina de les elits culturals no és tot sovint obscura, minoritària, marginal i excèntrica? En realitat, el veritable motor de la literatura del XIX, agafada en pes, era l'intent de perfilar una identitat. Cap cosa de l'altre món: segons sembla, la literatura polonesa de l'època tenia tràfecs semblants. Però és que suposo que no cal anar tan lluny: ¿que potser Manzoni, Balzac, Pérez Galdós o Zorrilla no «creen» identitat? De fet, el gran valor social de la literatura renaixentista és d'haver constituït una eficaç «*illusio* literària» (manllevo el terme a Bourdieu): una decidida adhesió al joc literari, al plaer de jugar aquest joc (de participar en el «plaer estètic que sempre és, en part, jugar aquest joc», diu Bourdieu), un plaer fonamentat en la convicció de la transcendència de les ficcions literàries (Bourdieu, 1992: 455). Ha estat un altre historiador, Fradera (1992), un dels qui ha escrit pàgines més il·luminadores en aquest sentit. Igual que, sobre la literatura catalana posterior, la que ja compta amb textos poderosos, a més dels conjunturals, un grup de monografies ha estat revelador a propòsit de l'eloqüència d'alguns d'aquests textos respecte del seu temps (ha estat revelador respecte de la pretesa inòpia, o opacitat, o la suposada qualitat evasiva d'aquesta literatura): penso en l'Oller de Yates (1998), en el Frederic Soler de Fàbregas (1986, 1994) o en el Verdaguer de Molas (1986) i Torrents (1995a, 1995b). Els exemples es podrien ampliar.

Només tracto d'ajustar la descripció d'unes pautes explicatives genèriques que ara veiem creïbles i solvents. I no vull pas dir que tot això sigui nou: tinc ben present allò que ens comentava Josep Massot en l'anterior trobada de la Xarxa: que les qüestions que al capdavant ens preocupen són les mateixes que ell veia que preocupaven Jordi Rubió.

4

Amb què comptem, ara? Primordialment, comptem amb els efectes de la incorporació de la literatura catalana del segle XIX en «la rutina modesta però fecunda del nostre ensenyament superior» que enyorava (i reclamava) Jordi Rubió (1954: 64). I, en els últims vint anys, el nostre ensenyament superior ha incrementat la força docent i ha generat una quantitat mai vista de titulats en filologia catalana. És a dir, hi ha un capital humà d'una evident consideració que fa possible una certa institucionalització de la recerca i la difusió de la literatura del XIX: la continuïtat de les col·leccions fundades per Josep M. de Casacuberta, ara en mans d'Amadeu-J. Soberanas (la «Biblioteca Renaixença», la «Biblioteca Verdageriana»); les diverses trobades d'estudiosos convocades sobre qüestions diverses: els cinc col·loquis sobre Verdager (i el sisè ja anunciat), però també altres de dedicats a Pin i Soler (*Actes*, 1994), al romanticisme, a Guimerà, a Yxart, a Oller (aquests tres darrers, més el IV col·loqui sobre Verdager, formant part de l'Any del Segle Romàntic, el 1995-1996), a Bartrina, a Víctor Balaguer; la Societat Verdager; la col·lecció «Segle Romàntic» d'Eumo; la Xarxa d'estudiosos sobre el XIX. Ajudant-hi, és clar, quant a la difusió, la incorporació a l'ensenyament secundari, des del 1977-1980, de temes i lectures del XIX —val a dir que ajudant-hi força més abans de l'actual pla educatiu. En definitiva, aquest capital humà ha fet possible un increment evident del coneixement i l'accessibilitat de la literatura del XIX —i probablement no només de la literatura, sinó del que hi és adjacent: penso en l'exposició de pintura romàntica de la Biblioteca-Museu Balaguer, el 2001-2002, o en les representacions, al Liceu, de *La fattucchiera* (2001) i de *Los Pirineus* (2003) (Balaguer, 2003). Diria que en els darrers vint anys s'han produït resultats eficaços: p. e., sabem més coses sobre la literatura de tradició oral (el gran esdeveniment, aquí, és la represa de l'*Obra del Cançoner*

Popular de Catalunya [1993-2004] [Massot i M., 1999], però hi ha, a més, la feina decisiva de divulgació i de suport teòric — amb uns consegüents guanys en la precisió conceptual sobre el tema— de Romeu [1993], Massot [1985, 1999], Pujol i Oriol [Oriol, 2002] [Oriol, Pujol, 2003] (Temporal, 1998); la literatura narrativa anterior a Oller ([Cassany, 1986], [Tayadella, Cassany, 1986], la recuperació del treball de Serrahima i Boada [1996] sobre la novel·la històrica); sobre el costumisme (Cassany, 1992); sobre la poesia dels 80 i 90 (Molas, 1986, 1999); sobre la crítica i el pensament literari (*Segle Rom.*, 2000b) (Cassany, Tayadella, 2001); sobre l'activitat escènica (Bravo, 1986) (Suero Roca, 1987-1997) (Bacardit *et al.*, 1989) (Arnavat *et al.*, 1994) (Sala Valldaura, 1999, 2000) (Arnavat *et al.*, 1994); sobre l'activitat literària fora de Barcelona (Borrell, Sanvicén, 1999) (Botargues i P., 2000); sobre la literatura algueresa (Armangué, 1999); hem avançat en el coneixement de certes qüestions de literatura comparada (p. e. la recepció de Jean Paul Richter [Tayadella, Friedlein, 1996], la de Schiller [Cabré, 2002], la de Baudelaire [Molas, 2003], la de la literatura alemanya en els 30 i 40 [Jorba, 2004]); sabem força més coses sobre Verdaguer, finalment (fins a risc, segons temor de Xavier Vall [2003], que un enfit de verdaguerisme acabi desfigurant-nos el passat).

A més, s'han dedicat monografies i volums col·lectius importants, de referència, a Aribau (Ferrer, 1987), a Milà i Fontanals (Jorba, 1984; 1989; 1991), a Oller (Yates, 1998), a Frederic Soler (Morell, 1995), a Guimerà (*Segle Rom.*, 2000a), a Yxart (Cabré, 1995) (*Segle Rom.*, 2000b), a Bartrina (Corretger, Ferré, 2002), a Josep Lluçà i «La Tramontana» (Vicente i Izquierdo, 1994, 1999), a Balaguer (Palomas i M., 2004) (*Víctor Balaguer*, 2004), a Pere Mata (Ibáñez Olivares, 1994), a Antoni de Bofarull (1987) (Ginebra, 1988) (Vall, 1996). Etc.

Altrament, s'han preparat o són en curs edicions de l'obra completa (o si no completa recollida en àmplies seleccions) de Verdaguer (amb dos projectes en curs, el d'Eumo i la Societat Verdaguer [Verdaguer 1995b, 1997, 2001, 2002c, 2002d, 2004] i el de Proa [Verdaguer, 2003a, 2003b]), de Morera i Galícia (2001), dels textos teatrals catalans de Robreño (2004),⁴ de Pin i Soler (2002a, 2002b, 2002c, 2003a, 2003b, 2003c); d'Yxart (1995b).

4. Un d'aquests textos, la *Numància de Catalunya i libre poble de Porrera*, es beneficia d'un interessant dossier coordinat per Pere Anguera (1985).

O, fora d'aquests projectes, comptem amb edicions importants del mateix Verdaguer (1991-1992) (1996) (2002a) (2002b) (Junyent i R., 1994), també de Robert Robert (2004), d'Angelon (2000), d'Yxart (1995a) (1995b) (Cabré, 1996), d'Oller (2001) (Cabré, 2004), de Pin i Soler, de Vayreda, de Covert-Spring (1999), d'Apel·les Mestres (2003), de la poesia de Víctor Balaguer (Molas, 2002), i del seu teatre (Balaguer, 2001), dels *Escrits filològics* de Balari i Jovany (1990), de Joan Sardà (1997), de Miquel i Badia (Cassany, Tayadella, 2001).

Finalment, tenim un conjunt d'instruments útils per a l'apreciació del llegat del XIX: un el va propiciar el mateix Col·loqui del 84, l'antologia de textos editada per a l'ocasió (Molas, Jorba, Tayadella, 1984), que valdria la pena de reeditar, convenientment reconsiderada; dos anys després del Col·loqui va aparèixer el volum VII de la *Història* de l'Ariel (Molas, 1986), la síntesi més ambiciosa que mai hàgim tingut sobre el XIX literari; després han seguit les antologies sobre la poesia (Molas, 1994) (Grilli, 1998); diversos índexs de publicacions periòdiques (de *Lo Gay Saber* [Ribé, 1988], de L'Avenç [Capdevila, Illa, 1990], de *La Renaixença* [Duran i Tort, 1998]); l'esplèndida antologia de Bacardit i Gibert (2003) sobre teoria i crítica dramàtiques; les edicions d'epistolaris (la continuació del verdaguerià [*Epistolari de J. V.*, 1984, 1986, 1987, 1993], el mantingut entre Rubió i Ors i Tomàs Aguiló [Mas i Vives, Ferrer, 1999], el d'Yxart a Sardà [Cabré, 1993]). Dins aquest capítol d'instruments cal recordar la publicació de grans obres de referència com el *Nou diccionari 62 de literatura catalana* (2000) o el *Diccionari d'historigrafia catalana* (2003). O l'aparició d'algunes aproximacions a la història del sector intel·lectual ([Casassas, 1986; 1990; 1999], [Llorens i Vila, Coll i Amargós, 1994]). I hom pot incloure-hi, també, les recopilacions recents de l'obra d'alguns estudiosos eminents del XIX: de Rubió i Balaguer (1984-2004), de Casacuberta (1986), de Batllori (2001, 2002), de Molas (1995-1999), de Juretschke (2001).

En definitiva, crec que és evident, reitero, als darrers vint anys, un augment del coneixement i de la visibilitat del nostre XIX literari. Els erudits hi han tingut el seu paper, però no ha estat només, per fortuna, un afer d'erudits. Diria que res no és més eloqüent del nostre interès i disponibilitat a comprendre'l, més enllà dels tòpics fàcils, que el diàleg fructífer que alguns creadors hi mantenen: parlo de Rafael Subirachs, de Segimon Serrallonga, de Perejaume (1995, 1998, 2004a, 2004b), de

Casasses (2004), de Pep Paré, de Josep A. Baixeras (2003). O del *Mar i cel* de Dagoll Dagom, rediviu en l'actual temporada del Teatre Nacional des d'aquest mateix vespre.⁵

5

Què ens cal?

a) Llegeixo en Robert Darnton (2003: 269-281) una eixerida exposició d'arguments sobre el risc de l'empatx documental per entendre les coses — el risc que la pruija de l'ordre documental relegui la voluntat d'entendre les coses. Però clar, aquí toca dir, com sempre, que això és un altre món: ens cal, sens dubte, perseverar en la recerca positiva i en la pura i dura erudició. No hem deixat de tenir-ho present, com indica la divulgació de programes que actualitzen, o precisen, el de Molas dels anys 60 (p. e. Mas i Vives [1996]), i no deixem de reiterar-nos el dol que tal cosa o tal altra les seguim coneixent malament, ja sigui Víctor Balaguer,⁶ l'impacte de la revolució francesa (Cahner, 1998-2002, I: 7) o la mateixa llengua literària de Verdaguer. ¿Qui gosaria menysprear-ne, de l'activitat erudita, resultats recents com p. e. (ultra els ja esmentats) tota la recerca relacionada amb Verdaguer (el rescat dels seus primers projectes, la gènesi dels seus grans poemes, la reconstrucció de projectes seus com *Barcelona* [Codina, 1999] [Codina, ed., en premsa], la seva projecció exterior [Pinyol, Quer, 2003] [Ríha, 2003] [Sawicka, 2003]); o les investigacions sobre el món de la Catalunya francesa (Vila, 1995); o les clarícies que contenen les pàgines atapeïdes de la *Literatura de la Revolució i la contrarevolució* de Cahner (1998-2002)? En l'última reunió plenària de la Societat Verdaguer es va fer atenció sobre alguns fons documentals que continuen oferint grans possibilitats a l'estudiós: l'ocèa de la Biblioteca-Museu Balaguer, el fons de l'Arxiu Insular de Mallorca, el fons Pepratx de Perpinyà.⁷ Diria que sobre-

5. Una sinopsi encara més sinòptica que la meua sobre l'estat de la recerca en literatura del segle XIX en (Molas, coord., 2001).

6. «Que a Víctor Balaguer se'l coneix poc és la principal conclusió a què es va arribar durant el Seminari sobre Víctor Balaguer celebrat el mes de maig del 2001 a Vilanova i la Geltrú» (Comas [2004: 7]).

7. De la Biblioteca-Museu Balaguer en va parlar Montserrat Comas (que n'és la directora), del fons de l'Arxiu Insular en va informar Pere Farrés, i del fons Pepratx en van tractar Ramon Pinyol i Pep Vila.

tot n'hi ha un, d'arxiu, que ens espera, atapeït de tresors: l'arxiu de la família Rubió, amb els papers de Rubió i Ors, de Rubió i Lluch, de Rubió i Balaguer, de Rosalia Guilleumas. I encara: la premsa periòdica és tota ella un ingent arxiu: a la premsa periòdica dorm una quantitat ingent de «registres» (per usar el terme del *New Historicism*) de la complexitat contradictòria i dinàmica del passat —una quantitat ingent de testimonis desordenats dels grans episodis i línies de força del passat. Aquelles fascinants indagacions «filològiques» del passat d'un Walter Benjamin eren deutores d'aquesta mena d'arxiu.

Ens cal seguir explorant, doncs, i cal que la recerca es converteixi en les obres de referència que necessitem: inventaris d'arxiu, edicions (d'epistolari, de «paratextos», de textos literaris: continuem tenint pendent l'«inventari exhaustiu» i l'«edició crítica» de l'obra poètica d'Aribau que Manuel Jorba reclamava fa un grapat d'anys [1975: 94a]⁸); necessitem (continuo) repertoris bibliogràfics, repertoris d'activitats escèniques. Potser: ¿no ha arribat el moment, amb el que ara mateix tenim, de pensar un nou «manual» (una síntesi: una síntesi generosa de dades) de literatura del XIX?

b) Més concretament: em sembla que en el panorama de la literatura catalana del XIX continuem necessitant abocar esforços per il·luminar determinades zones —determinats temes d'aquells «de sempre». Ara no puc sinó enunciar-ne algunes sumàriament. Per exemple:

L'activitat literària en el primer terç del XIX (Mas i Vives, ed., 1995: 6), o en la primera meitat de segle, o abans de 1859, o abans que existís l'autoritat (la imposició, la intimidació) d'uns *autors* i uns *textos* (perquè «ningú no s'ha dedicat mai a estudiar la literatura escrita en aquest país durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX» [Marfany, 1997, p. 20]).

La qüestió (encara oberta, com en el conjunt hispànic [Mainer, 1995]) de la introducció del romanticisme: d'acord que *El Europeo* «constituí la primera mostra coherent del Romanticisme a la Península» (Molas [1968: 9]),⁹ però, ¿no hi hauria manera de precisar aquell «extens ambient pre-romàntic» de què va avisar un Diaz-Plaja iconoclasta, el 1933 (Diaz-Plaja,

8. Per bé que ara disposem del report (acompanyat d'una abundant edició de materials) de Zambrana Moral (2004).

9. Semblantment, Molas (*Nou dic.*, 2000: 649b): *El Europeo* «constitueix la primera manifestació militant i coherent del moviment».

1956: 114)?; p. e., l'emigració francesa que produeix la Revolució, ¿va tenir-hi algun paper, en la difusió del romanticisme? (veg., en aquest sentit, les recerques de Cahner [1998-2002, 11, 2] sobre *Lo Temple de la Glòria*); ¿quins vincles guarda l'anomenat «sentimentalisme» del set-cents amb el romanticisme?

En la segona meitat de segle, el món del positivisme i el cientisme (el món de Pompeu Gener, d'*El Porvenir*, de Sempere i Miquel, d'Apel·les Mestres): de fet tota una «presència ignorada» sobre la qual sembla pesar encara «la censura que el món cultural conservador fa al principi de la restauració sobre tot el que traspua positivisme» (Llorens i Vila, Coll i Amargós, 1994: 40).

La qüestió de la llengua: el tema estel·lar de la relació entre llengua i Renaixença (un dels grans temes de Rubió i Balaguer, p. e.), la qüestió cabdal del reflatament, de la «invenció» del català com a llengua literària, de les condicions d'aquest reflatament, del seu caràcter insòlit, atès que el projecte liberal implicava la substitució lingüística (Marfany, 2002) (d'aquí l'estupor de molts, p. e. de l'historiador Tubino, recentment rescatat [Anguera, 2003]).

Les relacions entre la «literatura catalana» i l'«espanyola»: els mots de Rubió en el *Pròleg* de 1841 són rotunds i colpidors: sospira per la «independència» literària del català, veu la possibilitat de crear «una lliteratura pròpia i a part de la castellana». Però és possible que (una vegada més) siguem víctimes dels miratges de l'anacronisme. Primer: Potser és en una clau més personal del que habitualment solem que caldria llegir el *Pròleg* de 1841 (vull dir en funció de les aspiracions indissimulades del jove Rubió, de la seva ambició d'integrar-se en la societat literària local: el *Pròleg* tenia un interlocutor prioritari, l'Acadèmia de Bones Lletres, que acabava de tractar la «conveniència» d'un certamen poètic propi). I segon: Potser hauríem de mirar de llegir el *Pròleg* en el seu més immediat context — en el seu context verbal més immediat. No sé si aquests usos expressius tan colpidors de Rubió al·ludeixen a una retòrica del moment, no precisament catalana ans espanyola, que descriu la tradició literària en termes de decadència i renaixement: Espanya no té literatura pròpia des del XVII (diu, p. e., José de la Revilla en el text de presentació del *Museo de las Familias*, el 1843) perquè d'aleshores ençà tot són imitacions; però (continua Revilla) ara cal celebrar que el romanticisme, el culte a la genuïnitat que el romanticisme ha difós, hagi promogut una incipient renaixença (un

«renacer», diu ell) de la literatura espanyola.¹⁰ Per dir-ho curt: Rubió (i els qui l'apadrinaven) reivindicaria una específica via catalana en el marc d'aquest «renacer». Sigui com vulgui, la realitat més immediata és que Rubió promovia per a la literatura catalana uns usos més aviat rituals i simbòlics, extremament restringits: res no impedia que aquesta nova literatura catalana fos percebuda com un element més del sistema literari espanyol — un element exotitzant, certament, però davant del qual podia ser que actuessin vies, o instàncies, de naturalització: la idea (de què Aribau va parlar a *El Europeo*) del «dialecte particular» per a la poesia; o, és clar, la coartada definitiva del romanticisme. En prova d'això tenim la facilitat amb què ara mateix resulten naturalitzables en clau «espanyola» algunes peces estel·lars del renaixencisme: en són exemple la darrera versió de la història del romanticisme i l'antologia sobre poesia de Navas Ruiz (1990, 2000), la història del teatre de Gies (1994), o el *Panorama* sobre el romanticisme espanyol de Romero Tobar (1994). En qualsevol cas: sí que insistiria que la literatura espanyola resulta per a la catalana un marc intertextual prioritari, més del que tendim a recordar. Posem per cas: Sergi Beser, fa anys (en un avís semblant al meu d'ara), va advertir com els *Episodis populars* de Pons i Massaveu remetien a Alarcón (Beser, 1985: 8); l'estilització del català de *La pàtria* d'Aribau no és estranya al gust per la «fabla antiga» de Durán; el nostre trobadorisme jocfloral escàs es veu acompanyat per l'inspirat pels «cantos» de Zorrilla; no deixo de pensar que les «llegendes» de Verdaguer (les pirinenques del Canigó, les de Montserrat) són coetànies de l'intens conreu dels llegendaris locals espanyols de la segona meitat de segle.

Les activitats escèniques: més enllà de les dramaturgies canonitzades, l'estudi que, exonerat d'indolències, rutines i prejudicis,¹¹ ens reinstal·li en l'abundància, la centralitat, la variabilitat local i temporal i la complexitat de l'espectacle teatral en la vida de l'època: com a forma de diversió, com a continent d'ideologia i de creences, com a pura ficció literària. Si se'm permet: jo trobo el llibre de Gies (1994) sobre el teatre espanyol especialment suggestiu sobre el camí que ens interessa de seguir.

10. J. de la Revilla. «Estudios literarios. Introducción». *Museo de las Familias* (Madrid), año I (1843), tomo I, p. 1-5.

11. «Para muchos críticos y estudiosos del XIX el teatro es siempre tratado como algo que debió existir, pero del que apenas merece la pena saber algo» (Gullón, 1995: 14).

La traducció al català: Enric Bou (1989: 23-24) cridava l'atenció sobre l'interès de la qüestió fa uns anys, quan era encara un tema per encetar; ara comptem amb alguna aproximació (Pinyol i Torrents, 1999, 2001) i una síntesi apretada (Gallén, en premsa), però el tema continua oferint possibilitats.

c) Tot això no és l'únic que ens cal: també (i sobretot, diria) ens interessa poder-ho explicar. És a dir: a més de dades, ens cal imaginació (perquè la imaginació és inseparable del saber —manllevo la frase a Cacciari [2004, p. 21]). Imaginació per a una doble operació: d'una banda (i això fóra mera deontologia professional) per reconèixer els materials en la seva historicitat, en la seva mundanitat. I, de l'altra, per dur-los cap a nosaltres. Això darrer pel tema i pel context escau de dir-ho amb uns mots (tot just) de Muns i Serinyà, de 1836, sobre la història de Catalunya que volia: no (deia Muns) aquella que puguin escriure els «meros cronistas», sinó una altra de pensada amb «aquella filosofía [...] que parece peculiar de nuestro siglo de análisis, [que] escite los ánimos de los lectores». ¹² És a dir, ens cal, a més de l'erudició, la crítica (i sovint un tendeix a creure que ens convindria un equilibri entre una i altra): crítica ancorada al seu temps, disposada a la reflexió i al risc, exposada a errors i mancances. Vull dir que amb el laboratori erudit i l'edició de textos no n'hi ha prou: algú deia que la història literària tenia sentit només en la mesura que era una «història de problemes». Encara, em sembla que no fóra cap abús retreure el lema ribià: els mots són per entendre'ns (i no per entendre'ls): ens cal la lectura crítica que il·lumini textos i autors, els faci visibles i els instal·li en un capital d'actius. Tots en tenim exemples, d'autors o textos «revelats» per una o altra lectura: l'Aribau de Riba, el Guimerà de Pere Gimferrer, l'Oller d'Alan Yates, el Verdaguer de Molas o de Torrents. Ara som capaços de percebre en Verdaguer (la frase és de Perejaume [2004b, p. 125]) l'«espessa voluntat de romandre entre nosaltres». És això: no tant el gabinet erudit sinó l'observatori intel·ligent i una nostra veritable «casa della vita».

d) Finalment: És ben cert del tot que els llibres ens necessiten. Ens és indispensable una socialització eficaç del llegat literari, i l'eina bàsica que és l'ensenyament secundari, ara per ara, ni per al XIX ni per a cap altra porció d'aquest llegat, no està a l'alçada de les necessitats.

12. *Apud* J. Miret i Sans. «Dos siglos de vida académica». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, año XVII (1917), núm. 68, p. 251.

Bibliografia

- Actes del Simposi Pin i Soler. Tarragona, [...] 1992*, a cura de Francesc Roig i Josep M. Domingo. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses, 1994.
- ANGELON, Manuel. *Teatre romàntic*, ed. de Miquel M. Gibert. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2000.
- ANGUERA, Pere. *Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético*, pròleg a Francisco M. TUBINO. *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, ed. de Pere Anguera. Pamplona: Urgoiti Ed., 2003, p. VII-CVI.
- ANGUERA, Pere. *Lliure poble de Porrera*, introducció per Pere Anguera, recopilació de textos per Pere Anguera i Joan Milà. Ajuntament de Porrera, 1985.
- ARMANGUÉ I HERRERO, Joan. *De l'Arcàdia al cafè. Formes de la cultura catalana a l'Alguer (1806-1825)*. Barcelona: Curial / PAM, 1999.
- ARNAVAT, Albert, Neus MIRÓ, Joaquim BESORA, Xavier AMORÓS, Pere ANGUERA, Rosa CABRÉ i Josep Lluís FALCÓ. *Teatre Fortuny. Més d'un segle. 1. 1882 / 1939*. Reus: Consorci Teatre Fortuny, 1994.
- BACARDIT, R.; M. M. GIBERT (ed.). *El debat teatral a Catalunya. Antologia de textos de teoria i crítica dramàtiques. Segle XIX*, edició a cura de Ramon Bacardit i Miquel M. Gibert, pròleg d'Enric Gallén. Barcelona: Diputació de Barcelona, Institut del Teatre, 2003.
- BACARDIT, Ramon, Carles BATLLE, Enric GALLÉN, Pere GÓMEZ I ANGLADA, Mariantònia LLADÓ, Anna VÀZQUEZ i Manel ZAMORA. *Romea, 125 anys*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.
- BAIXERAS, Josep A. *Narcís als llimbs. Òpera parlada, en un pròleg, tres actes i diversos intermedis*. Tarragona: Arola, 2003.
- Balaguer, 2003] *Los Pirineus*, òpera en tres quadres i un pròleg, llibret de Víctor Balaguer basat en la seva obra homònima, música de Felip Pedrell, edició crítica a càrrec d'Edmon Colomer i Francesc Cortès [...], primera audició de la versió original catalana en versió de concert. Barcelona: Fundació Gran Teatre del Liceu, 2003.
- BALAGUER, Víctor. *Tragèdies*, a cura de Pere Farrés Arderiu. Tarragona: Arola, 2001.
- BALARI I JOVANY, Josep. *Escrips filològics*, ed. a cura de Pere J. Quetglas. Barcelona: Alta Fulla, 1990.

- BATLLORI, Miquel. *Obra completa*, ed. a cura d'Eulàlia Duran (dir.) i Josep Solervicens (coord.). València: Tres i Quatre, vol. XVI i XVII, 2002 i 2001.
- BESER, Sergi. «La novel·la realista». Dins: *Lliçons de literatura comparada catalana i castellana (segles XIX-XX). Curs al Col·legi de Llicenciats en Lletres i Ciències de Catalunya. Barcelona 1982*. Barcelona: PAM, 1985, p. 7-25.
- BOFARULL, Antoni de. *Escrits lingüístics*, edició a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: Alta Fulla, 1987.
- BORRELL, Josep; Paquita Sanvicén (ed.). *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs. Josep Pleyan de Porta*, textos editats per Miquel M. Gibert. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1999.
- BOTARGUES I PALASÍ, Meritxell. *Consumo cultural en la ciudad de Lleida (1808-1874)*, pròleg de Manuel Lladonosa. Lleida: Universitat de Lleida / Pagès editors, 2000.
- BOU, Enric. *Poesia i sistema*. Barcelona: Empúries, 1989.
- BOURDIEU, Pierre. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. París: Seuil, 1992.
- BRAVO, Isidre. *L'escenografia catalana*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986.
- CABRÉ I MONNÉ, Rosa. «Catorze cartes de Josep Yxart a Joan Sardà». Dins: *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, a cura d'Antoni Ferrando i d'Albert G. Hauf, VI. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / AILLC / PAM, 1993, p. 161-201.
- «L'Estudio sobre Schiller de Josep Yxart: Notes per a la recepció a Catalunya de l'obra de Frederic Schiller fins al 1895». *Anuari Verdaguier 1997-2001*, Eumo Editorial / Universitat de Vic, 2002, p. 89-153.
- *José Yxart: crítica dispersa (1883-1893)*. Barcelona: Lumen, 1996.
- *La Barcelona de Narcís Oller. Realitat de somni de la ciutat. Estudi i edició de textos*, epíleg de Carola Duran. Valls: Cossetània, 2004.
- «Memòria de Josep Yxart: l'home i el crític», pròleg a Josep YXART. *Obra completa*, I. Barcelona: Ajuntament de Tarragona / Proa, 1995, p. 11-97.
- CACCIARI, Massimo. *Soledad acogedora. De Leopardi a Celan*, trad. Carolina del Olmo y César Rendueles. Madrid: Abada Ediciones, 2004.

- CAHNER, Max. *Literatura de la Revolució i la contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*, 3 vol., en curs d'edició. Barcelona: Curial, 1998, 2002 i 2002.
- CAPDEVILA, Maria; Maria Carme ILLA. *Índexs de la revista «L'Avenç»*, pròleg de Joaquim Molas. Barcelona: Barcino, 1990.
- CASACUBERTA, Josep Maria de. *Estudis sobre Verdaguer*, pròleg de Joan Torrent i Fàbregas, recopilació i notes de Ricard Torrents. Barcelona: Eumo Editorial / Barcino / IEC, 1986.
- CASASSAS, Jordi (coord.). *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya. Materials per a un assaig d'història cultural del món català contemporani (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic, 1999.
- *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*. Barcelona: Ed. de la Magrana / Institut Municipal d'Història de l'Ajuntament de Barcelona, 1986.
- *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*. Barcelona: Ed. de La Magrana, 1990.
- CASASSES, Enric. «Verdaguer ara». Dins: *Tornau-me a terra. Noves perspectives sobre Verdaguer*, ed. a cura de Jordi Prenafeta. Lleida: Àgora Literària dels Països Catalans, 2004, p. 109-119.
- CASSANY CELS, Enric. «El quadre de costums». Dins: Joaquim Molas, dir. *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 365-410.
- *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX*. Barcelona: Curial, 1992.
- CASSANY, Enric; Antònia TAYADELLA. *Francesc Miquel i Badia, crític literari al Diario de Barcelona (1866-1899)*. Barcelona: Curial / PAM, 2001.
- CASTELLANOS, Jordi. *Literatura, vides, ciutats*. Barcelona: Ed. 62, 1997.
- CODINA, Francesc. «Barcelona, un dels darrers llibres projectats per Verdaguer». *Anuari Verdaguer 1995-1996*. Vic: Eumo Editorial, 1999, p. 305-327.
- CODINA, Francesc, ed.] Jacint Verdaguer. *Barcelona*, a cura de Francesc Codina. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, en premsa.
- COMAS, Montserrat. *Presentació*, dins *Víctor Balaguer i el seu temps*, pròleg de Sixte Morat, presentació de Montserrat Comas i Güell. Barcelona: PAM, 2004.
- CORRETTGER, Montserrat; Xavier FERRÉ (ed.). *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2002.

- COVERT-SPRING (Josep Andreu Fontcuberta), Joseph ANDREW. *Escritos saint-simonianos*, edición y estudio preliminar de Alfonso Sánchez Hormigo, introducción de Ernest Lluch i Martín. Madrid: Ministerio de Economía y Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 1999.
- DARNTON, Robert. *El coloquio de los lectores. Ensayos sobre autores, manuscritos, editores y lectores*, prólogo, selección y traducción de Antonio Saborit. México: Fondo de Cultura Económica, 2003.
- DIAZ-PLAJA, Guillem. *De literatura catalana. Estudis i interpretacions*. Barcelona: Selecta, 1956.
- Diccionari d'historiografia catalana*, dir. Antoni Simon Tarrés. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003.
- DOMINGO, Josep M. *Josep Pin i Soler i la novel·la, 1869-1892. El cicle dels Garriga*. Barcelona: Curial / PAM, 1996.
- «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors». Dins: *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 357-370.
- DOMINGO, Josep M.; Maria DASCA; M. Àngels VERDAGUER. *Bibliografia sobre literatura catalana del segle XIX, 1995-2000. Materials*. Barcelona, 2003.
- DURAN I TORT, Carola. *Índex de «La Renaixensa» (Barcelona, 1871-1880)*. Barcelona: Barcino, 1998.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, VIII, transcripció i notes per J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1984.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, IX, transcripció i notes per J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1986.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, X, transcripció i notes per J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1987.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, XI, transcripció i notes per J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1993.
- FÀBREGAS I SURROCA, Xavier. «Frederic Soler i el teatre del seu temps». Dins: Joaquim Molas (dir.). *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 291-363.
- «Cultura popular i mites burgesos durant la Renaixença». *Estudis Universitaris Catalans*, XXVIII (1994) (= *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença [...] 1984*, II), p. 319-328.
- FERRER, Antoni-Lluc. *La Patrie imaginaire. La projection de «La pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, préface

- de Guy Mercadier, 2 vol. Aix-en-Provence: Université de Provence, 1987.
- FONTANA, Josep. «La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)». Dins: Pierre Vilar (dir.). *Història de Catalunya*, V. Barcelona: Ed. 62, 1988.
- FRADERA, Josep M. *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Barcelona: Curial, 1992.
- «La Catalunya liberal: elements per una interpretació». Dins: Josep M. Fradera, coord. *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 7-17.
- GALLÉN, Enric. *La traducción, entre el siglo XIX y el modernisme*, en premsa.
- GAROLERA, Narcís. *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*. Barcelona: Empúries, 1996.
- GHANIME, Albert. *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*. Barcelona: PAM, 1995.
- GIES, David T. *The Theatre in Nineteenth Century Spain*. Cambridge: Cambridge U. P., 1994. Trad. esp.: *El Teatro en la España del siglo XIX*, trad. Juan Manuel Seco. Cambridge: Cambridge U. P., 1996.
- GINEBRA I SERRABOU, Jordi. *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, pròleg de Pere Anguera. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988.
- GOMBRICH, E. H. *La preferencia por lo primitivo. Episodios de la historia del gusto y el arte de Occidente*, trad. Juan Manuel Ibeas. s. ll.: Debate, 2002.
- Grilli, ed., Giuseppe] *Antologia de poetes catalans. Un mil·lenni de literatura. II. Del segle XVI a Verdaguer*, a cura de Giuseppe Grilli. Barcelona: Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 1998.
- IBÁÑEZ OLIVARES, Antoni. *L'obra novel·lística del Dr. Pere Mata i Fontanet*, pròleg de Pere Anguera [p. 11-26]. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1994.
- JORBA, Manuel. «Del primer romanticisme al conservadorisme ideològic». Dins: Josep M. Fradera, coord. *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 89-103.
- «El coneixement de la literatura alemanya en l'àmbit català (1833-1847)». Dins: *Paisajes románticos: Alemania y España*, editado por Berta Raposo Fernández, José-Antonio Calañas Continente. Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Grupo Oswald, Peter Lang, 2004, p. 53-71.

- «Els romàntics radicals». Dins: Josep M. Fradera, coord. *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 75-88.
- *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Barcelona: Curial / PAM, 1989.
- *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*. Barcelona: Curial, 1984.
- *Manuel Milà i Fontanals, crític literari*. Barcelona: Curial / PAM, 1991.
- «Noves publicacions sobre la literatura catalana del segle XIX». *Els Marges*, 4 (1975), p. 88-97.
- JUNYENT I RAFART, Josep. *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions*, I. Barcelona: Barcino, 1994.
- JURETSCHKE, Hans. *España y Europa: estudios de crítica cultural. Obras completas*, ed. a cargo de Miguel Ángel Vega Cernuda, 3 vol. Madrid: Instituto Universitario de Lenguas Modernas y Traductores / Ed. Complutense, 2001.
- LLORENS I VILA, Jordi; JOAQUIM COLL I AMARGÓS. «L'intel·lectual i la política catalanista al darrer terç del segle XIX». *RdC*, 91 (desembre 1994), p. 31-41.
- MAINER, José-Carlos. *Historia, literatura, sociedad*. Madrid: Instituto de España / Espasa Calpe, 1988.
- «Prólogo». Dins: Derek FLITTER. *Teoría y crítica del romanticismo español*, trad. B. Fernández Salgado. Cambridge U. P., 1995.
- MARFANY, Joan-Lluís. «Notes per a l'estudi de la festa a les terres catalanes». Dins: *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*, a cura de Joaquim Capdevila i Capdevila i Agustí Garcia Larios. Barcelona: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana / PAM, 1997, p. 19-50.
- «Renaixença literària i decadència lingüística». Dins: Josep M. Fradera, coord. *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 139-152.
- s. v. «la Renaixença». Dins: Jesús Mestre i Campi (dir.). *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona: Ed. 62, 1992, p. 907-908.
- Mas i Vives, ed., 1995] Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans. *Poesies*, a cura de Joan Mas i Vives. Barcelona: Curial / PAM, 1995.
- Mas i Vives, Joan, Antoni-Lluc Ferrer, ed.] Tomàs Aguiló i Forteza, Joaquim Rubió i Ors. *Correspondència*, I (1841-1844), a cura de Joan

- Mas i Vives amb la col·laboració d'Antoni-Lluc Ferrer. Mallorca: Estudi General Lul·lià, 1999.
- «Esquema per a una revisió del teatre català del segle XIX». *ELLC*, XXXIII (1996), p. 109-123.
 - *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears / PAM, 1994.
- Massot i Muntaner, 1985] *Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló*, I, introducció, transcripció i notes per Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Barcino, 1985.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Semblances i comentaris*. Barcelona: PAM, 1999.
- MESTRES, Apel·les. *Cants íntims*, estudi introductor i edició de Joan Armangué i Herrero. Tarragona: Arola, 2003.
- MIRALLES, Enriqué. *Cartas a Víctor Balaguer*. Barcelona: Puvill, 1995.
- MOLAS (dir.), Joaquim. *Història de la literatura catalana. Part Moderna*. Barcelona: Ariel, 1986.
- MOLAS I BATLLORI, Joaquim. «Jacint Verdaguer». Dins: *id.* (dir.). *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 223-289.
- «La crisi del romanticisme: la poesia». Dins: *id.* (dir.). *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VIII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 459-504.
- Molas, coord.] *Institut d'Estudis Catalans. Reports de la recerca a Catalunya. Literatura catalana*, report elaborat per Joaquim Molas, coordinador, i per Enric Sullà, Lola Badia, Eulàlia Duran i Jordi Castellanos. Barcelona: IEC, 2001.
- MOLAS, Joaquim. *Antologia de la poesia romàntica*, a cura de Ramon Pinyol i Torrents. Barcelona: Ed. 62, 1994.
- «Els estudis sobre literatura catalana: passat, present i futur». Dins: *Institut d'Estudis Catalans. Ciència i cultura al lllindar del segle XXI. Cicle de conferències*. Barcelona: IEC, 1999, p. 147-154.
 - *La poesia catalana i els inicis de la modernitat*, lliçó inaugural del curs acadèmic 1999-2000. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999.
 - «La Renaixença catalana». *Serra d'Or*, any IX, núm. 11 (novembre 1967), p. [923] 67.

- MOLAS, Joaquim, Manuel Jorba, Antònia Tayadella, ed.] *La Renaixença. Fonts per al seu estudi. 1815-1877*, selecció de Joaquim Molas, Manuel Jorba, Antònia Tayadella. Barcelona: Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Hispànica de la Universitat de Barcelona, 1984.
- MOLAS, Joaquim. *Obra crítica*, 2 vol. Barcelona: Ed. 62, 1995-1999.
- *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*. Barcelona: Ed. 62, 1968.
- «Sobre la recepció de Baudelaire en terres catalanes». Dins: *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Paris IV - Sorbonne, 4-10 de setembre de 2002*, a cura de Marie-Claire Zimmermann i Anne Charlon, vol. I. Barcelona: AILLC / PAM, 2003, p. 43-69.
- Molas] Víctor Balaguer. *Poesia*, a cura de Joaquim Molas. Vilanova i la Geltrú: Ajuntament de Vilanova i la Geltrú / El cep i la nansa, 2002.
- MORELL I MONTADI, Carme. *El teatre de Serafí Pitarra*. Barcelona: Curial / PAM, 1995.
- MORERA I GALÍCIA, Magí. *Obra poètica completa*, ed. d'Olívia Gassol i Bellet [introducció d'Enric Bou]. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2001.
- Navas Ruiz, ed.] *Poesía española. 6. El siglo XIX*, ed. de Ricardo Navas Ruiz. Barcelona: Crítica, 2000.
- NAVAS RUIZ, Ricardo. *El Romanticismo español*, cuarta ed. renovada. Madrid: Cátedra, 1990.
- Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, dir. Enric Bou. Barcelona: Ed. 62, 2000.
- Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, per / a cura de Josep Massot i Muntaner, vol. IV 1, IV 2, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII I XIV. Barcelona: PAM, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004.
- OLLER, Narcís. *Memòries teatrals*, a cura d'Enric Gallén. Barcelona: La Magrana, 2001.
- ORIOI I CARAZO, Carme. *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània, 2002.
- ORIOI, Carme; Josep M. PUJOL. *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003.

- PALOMAS I MONCHOLÍ, Joan. *Víctor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa / Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 2004.
- Perejaume, 2004a] Perejaume. *Els cims pensamenters. De les reals i verda-gueres elevacions*, pròleg de Ricard Torrents. Barcelona: Polígrafa, 2004.
- Perejaume, 2004b] Perejaume. «Real i Verdaguer». Dins: *Tornau-me a la terra. Noves perspectives sobre Verdaguer*, ed. a cura de Jordi Prenafeta. Lleida: Àgora Literària dels Països Catalans, 2004, p. 121-126.
- PEREJAUME, *El paisatge és rodó*. Vic: H. Associació per a les arts contemporànies / Eumo Editorial, 1995.
- *Oïsmè*, pròleg de Josep Palau i Fabre. Barcelona: Proa, 1998.
- PIN I SOLER, Josep. *Jaume. Novel·la catalana*, a cura d'Elisabet Velázquez [Obres, 5]. Tarragona: Arola Editors, 2003.
- *La família dels Garrigas*, a cura d'Elisabet Velázquez, estudi introductor de Josep M. Domingo [Obres, 4]. Tarragona: Arola Editors, 2003.
- *Níobe. Novel·la*, a cura d'Elisabet Velázquez. [Obres, 6]. Tarragona: Arola Editors, 2003.
- *Orient. Vària. III*, a cura d'Elisabet Velázquez [Obres, 3]. Tarragona: Arola Editors, 2002.
- *Vària. II. Articles de costums, fantasies, estudis, impressions de viatge, etc., etc.*, a cura d'Elisabet Velázquez [Obres, 2]. Tarragona: Arola Editors, 2002.
- *Vària. Primera sèrie d'articles de costums, fantasies, estudis, impressions de viatge, etc., etc.*, aplegats per Joan Oliva i Milà, a cura d'Elisabet Velázquez, estudi introductor de Josep M. Domingo [Obres, 1]. Tarragona: Arola Editors, Tarragona, 2002.
- PINYOL I TORRENTS, Ramon. «Les traduccions de Narcís Oller». Dins: *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui Narcís Oller. Valls, 28, 29 i 30 de novembre de 1996*, a cura de Magí Sunyer. Valls: Cossetània, 1999, p. 317-327.
- *Traducció, innovació cultural i redreçament nacional*, lliçó inaugural [del curs 2000-2001 de la Universitat de Vic]. Dins: *Universitat de Vic. Fundació Universitària Balmes. Memòria 2000-2001*. Vic: Servei de Publicacions de la Universitat de Vic, 2001, p. 281-290.
- PINYOL, Ramon; Pere QUER. «Les traduccions al castellà de les obres de Verdaguer. Una aproximació». *Anuari Verdaguer 2002*. Vic: Eumo Editorial / Universitat de Vic, 2003, p. 369-381.

- PUNTÍ I COLLELL, Joan. *Ideari cançonístic Aguiló*, a cura de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: PAM, 1993.
- RIBÉ, Maria Carme. *Índex de «Lo Gay Saber» (Barcelona, 1868-1869, 1878-1883)*. Barcelona: Barcino, 1988.
- RÍHA, Marek. «Recepció de Verdaguer en els països txecs». *Anuari Verdaguer 2002*. Vic: Eumo Editorial / Universitat de Vic, 2003, p. 345-353.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de. «Problemes i reptes actuals de la historiografia catalana». Dins: J. Nadal [et al.]. *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*. Girona: Centre d'Estudis Històrics i Socials, 1990, p. 91-106.
- ROBERT, Robert. *Barcelona avui en dia*, a cura d'Enric Cassany. Barcelona: Empúries, 2004.
- ROBRENYO, Josep. *Teatre català*, a cura d'Albert Mestres, estudi introductor de Pere Anguera. Tarragona: Arola Editors, 2004, 2 vol.
- ROMERO TOBAR, Leonardo. *Panorama crítico del romanticismo español*. Madrid: Castalia, 1994.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep. *Materials i estudis de folklore*, estudi preliminar i índex analític de Josep M. Pujol. Barcelona: Alta Fulla, 1993.
- ROSSICH, Albert. «La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme». *Caplletra*, 9 (1990), p. 35-57.
- «Les arrels literàries de Verdaguer». *Ausa* [Vic], XVII, núm. 136 (1996), p. 39-60.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Obres* [a cura de Josep Massot i Muntaner] 14 vol. Barcelona: PAM, 1984-2004.
- «Pròleg a la *Història de la literatura catalana* de Joan Ruiz i Calonja (1954)». Dins: *id. Obres*, X. Barcelona: PAM, 1992, p. 63-72.
- *Sobre Laureà Figuerola als anys de la nostra Renaixença* (1970). Dins: *id. Obres*, VII. Barcelona: PAM, 1989, p. 272-288.
- SALA VALLDAURA, Josep Maria. *Cartellera del teatre de Barcelona (1790-1799)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / PAM, 1999.
- SALA VALLDAURA, Josep Maria. *El teatre en Barcelona entre la Il·lustració y el Romanticismo. O las musas de guardilla*, prefacio de René Andioc. Lleida: Milenio, 2000.
- SARDÀ, Joan. *Art i veritat. Críiques de novel·la vuitcentista*, a cura d'Antònia Tayadella. Barcelona: Curial, 1997.
- SAWICKA, Anna. «Verdaguer a Polònia». *Anuari Verdaguer 2002*. Vic: Eumo Editorial / Universitat de Vic, 2003, p. 355-368.

- Segle Romàntic* 1997] *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Balaguer, 1997.
- Segle Romàntic* 1999] *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui Narcís Oller. Valls, 28, 29 i 30 de novembre de 1996*, a cura de Magí Sunyer. Valls: Cossetània, 1999.
- Segle Romàntic* 2000a] *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Àngel Guimerà i el teatre català al segle XIX. El Vendrell, 28, 29 i 30 de setembre de 1995*, a cura de Josep M. Domingo i Miquel M. Gibert. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2000.
- Segle Romàntic* 2000b] *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps. Tarragona, 23, 24 i 25 de novembre de 1995*, a cura de Josep M. Domingo i Francesc Roig. [Tarragona: Diputació de Tarragona, 2000].
- SERRAHIMA, Maurici; Maria Teresa BOADA. *La novel·la històrica en la literatura catalana*, a cura de Josep Ll. Badal. Barcelona: PAM, 1996.
- SIMBOR ROIG, Vicent. «Introducció». Dins: Teodor LLORENTE. *Poesia*, introducció i edició de Vicent Simbor Roig. València: Ed. Alfons el Magnànim, 1996, p. 7-31.
- SUERO ROCA, Maria Teresa. *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, 4 vol. Barcelona: Institut del Teatre, Diputació de Barcelona, 1987-1997.
- TAYADELLA I OLLER, Antònia; Enric CASSANY I CELS. «Els orígens de la novel·la». Dins: Joaquim Molas, dir. *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 411-436.
- TAYADELLA I OLLER, Antònia. «La novel·la realista». Dins: Joaquim Molas, dir. *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 505-542.
- TAYADELLA, Antònia; Roger FRIEDLEIN. «Presència de Jean Paul a la literatura catalana vuitcentista». Dins: *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994*, II, a cura d'A. Schönberger i T. D. Stegmann. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / PAM, 1996, p. 243-270.
- «Narcís Oller i el naturalisme». Dins: Joaquim Molas, dir. *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 605-668.

- TEMPORAL, Josep. *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa*. Barcelona: Ajuntament de Bellpuig / PAM, 1998.
- Tomàs, ed., Margalida] *La Jove Catalunya. Antologia*, ed. a cura de Margalida Tomàs. Barcelona: Ed. de la Magrana, 1992.
- TORRENTS, Ricard. *Verdaguer. Estudis i aproximacions*. Vic: Eumo Editorial, 1995.
- *Un poeta per a un poble*. Vic: Eumo Editorial, 1995. [Segona ed. revisada: Vic: Eumo Editorial / Universitat de Vic, 2002].
- VALL I SOLAZ, F. Xavier. «Actualitat d'Émile Zola i de Josep Yxart». *Kesse* [Tarragona], 34 (setembre 2003), p. 28-30.
- VALL, Xavier. *Antoni de Bofarull. Poemes*, estudi i edició de Xavier Vall. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- VERDAGUER PAJEROLS, M. Àngels. *Verdaguer i els Jocs Florals de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, s. d. [2004].
- Verdaguer, 2002a] Verdaguer, Jacint. *Del Canigó a l'Aneto. Edició comentada i il·lustrada de les llibretes d'excursió de 1882 i 1883*, a cura de Narcís Garolera i Curt Wittlin. Lleida: Pagès, 2002.
- Verdaguer, 2002b] Verdaguer, Jacint. *En defensa pròpia*, edició i presentació de Narcís Garolera. Barcelona: Tusquets, 2002.
- Verdaguer, 2002c] Verdaguer, Jacint. *L'Atlàntida. Poema*, a cura de Pere Farrés i Arderiu. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002.
- Verdaguer, 2002d] Verdaguer, Jacint. *Pàtria*, a cura de Ramon Pinyol i Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002.
- Verdaguer, 2002e] *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions*, II, estudi introductor de Joan Bada, establiment del text d'Amadeu-J. Soberanas, apèndix codicològic de Joan Santanach. Barcelona: Barcino, 2002.
- Verdaguer, 2002f] *Verdaguer. Un geni poètic. Catàleg de l'exposició commemorativa del centenari de la mort de Jacint Verdaguer (1902-2002)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2002.
- Verdaguer, 2003a] Verdaguer, Jacint. *Poemes llargs. Teatre, Totes les obres*, II, a cura de Joaquim Molas i d'Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Pere Farrés, de Ricard Torrents i de Xosé Aviñoa. Barcelona: Proa, 2003.
- Verdaguer, 2003b] Verdaguer, Jacint. *Prosa* [al llom de la sobrecoverta: *Totes les obres*, I], a cura de Joaquim Molas i d'Isidor Cònsul, amb la col·laboració de Lluïsa Plans i Girabalt, d'Andreu Bosch i Rodoreda i de Francesc Codina. Barcelona: Proa, 2003.

- VERDAGUER, Jacint. *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Lluçia i Marcia. Poema en dos cants*, a cura de Ricard Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 1995.
- *Excursions i viatges*, a cura de Narcís Garolera, 3 vol. Barcelona: Barcino, 1991-1992.
 - *Montserrat. I. Llegendari, cançons, odes*, a cura de Maur M. Boix, edició pòstuma revisada i completada per Ramon Pinyol i Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2004.
 - *Montserrat. II. Llegenda de Montserrat*, a cura de Maur M. Boix. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 1997.
 - *Sant Francesc. Poema*, a cura d'Isidor Cònsul. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2001.
- Verdaguer] *Poesies juvenils inèdites de Jacint Verdaguer*, transcrites i anotades per Narcís Garolera. Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs, 1996.
- VICENTE I IZQUIERDO, Manuel. «*La Tramontana* (1881-1896), periòdic vermell escrit en català». *Gazeta*, 1 (1994), p. 371-394.
- *Josep Lluçà i Pujals (1852-1905)*. *La Tramontana i el lliurepensament radical català*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1999.
- Víctor Balaguer i el seu temps*, pròleg de Sixte Moral, presentació de Montserrat Comas i Güell. Barcelona: PAM, 2004.
- VILA, Pep. «La impremta en català a Perpinyà durant la primera meitat del segle XIX». Dins: *Imprimerie, édition et presse dans la première moitié du XIXe siècle. Actes de la Première journée d'étude sur l'imprimerie organisée à Perpignan le 25 avril 2003 per le Centre de Documentation et d'Animation de la Culture Catalane et les Archives de la Ville*, coordonnée par Gérard Bonet avec Rémy Calavéra, Émile Gauze et Jean-Pierre Olive. Perpignan: Publications de l'Olivier, 2004, p. 141-166. [Separata.]
- «Lletres creuades entre Fèlix Torres Amat i Josep Tàstü (1832-1838)». *Revista de Catalunya*, 123 (novembre 1997), p. 104-143.
 - «Noves fonts per a l'estudi del segle romàntic». *Revista de Catalunya*, 101 (novembre 1995), p. 124-139.
- YATES, Alan. *Narcís Oller. Tradició i talent individual*. Barcelona: Curial, 1998.
- Yxart, 1995a] Yxart, Josep. *La descoberta de la gran ciutat: París, 1878*, a cura de Rosa Cabré [pròleg de Rosa Cabré: *Josep Yxart: la descoberta de la*

- gran ciutat*, p. 9-18]. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1995.
- Yxart, 1995b] Yxart, Josep. *Obra completa*, I: *El año pasado (1886-1888)*, a cura de Rosa Cabré. Barcelona: Ajuntament de Tarragona / Proa, 1995.
- Yxart, 1995b] Yxart, Josep. *Tarragona. Notes de color*, a cura de Rosa Cabré [pròleg de Rosa Cabré: *Yxart, pintor de Tarragona i els seus entorns. De la descripció realista a l'impressionisme del drama rural*, p. 7-22]. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1995.
- ZAMBRANA MORAL, Patricia. *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga (Derecho, Política y Pensamiento)*. Barcelona: Cátedra de Historia del Derecho y de las Instituciones, Universidad de Málaga / Grupo de Investigación SEJ-163 de Historia de las Instituciones Jurídicas / L'Institut pour la Culture et la Coopération (Montréal. Québec), 2004.